

Янка Брыль

ЗБОР ТВОРАЎ У ЧАТЫРОХ ТАМАХ

Янка Брыль

ЗБОР ТВОРАЎ

У ЧАТЫРОХ

ТАМАХ

янка брыль

ТОМ ПЕРШЫ

ДЗЕ Б Я НІ БЫЎ...

а павяданні

розных гадоў

ВЯСЁЛАЯ ПАДСАДА

а павяданні

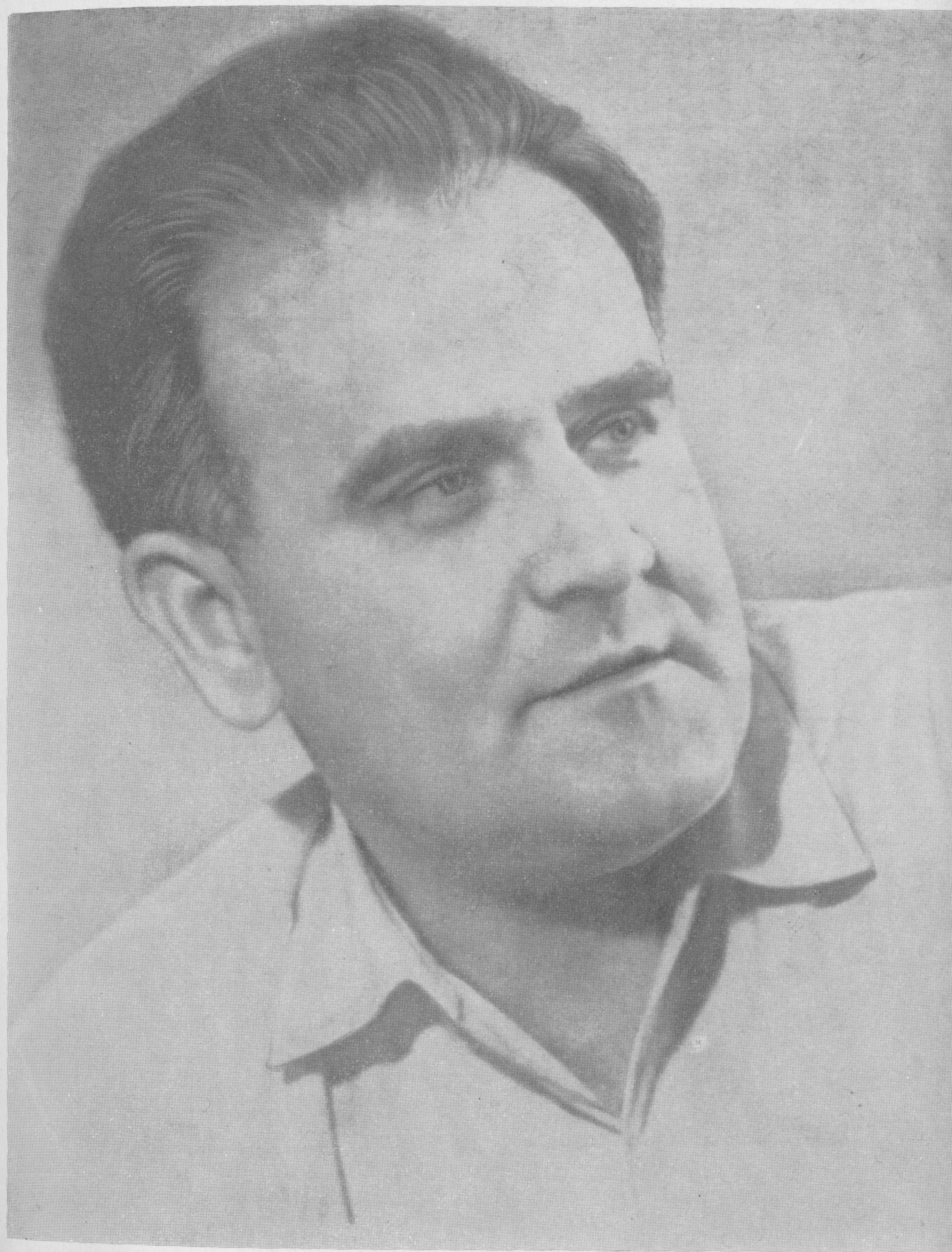
пра дзяцей

Барошаму зруч Ваноўці
Камеціку — ян Захр'еў, —
з лобокі і чумакі

ВЫДАВЕЦТВА «БЕЛАРУСЬ» Мінск 1967

16.XI.67

БАЖАННЬ ВІСЬ ТАЛЕНТУ

Мастак бярэцца за пяро толькі тады, калі патрэба выказацца стала неадольнай. Працэс творчасці бярэ процьму духоўных сіл, асалода ж, якую суліць творчасць, дастаецца коштам цяжкой працы і абуджаных пачуванням адказнасці душэўных трывог і пакут. Каб самому пайсці на такія ахвяры, патрэбен, апрача таленту, высокі ідэал, святая вера ў тое, што сваімі творамі ты паправіш свет, паможаш людзям, паслужыш народу і роднаму краю.

Як знайшоў прызвание свайго жыцця Янка Брыль?

У Заходняй Беларусі, дзе ён вырастаў, сама рэчаіснасць, напружаная ўсенароднаю воляй да ўз'яднання краю, аблягчала пошукі мастакам. Вызваленчы рух заказваў пэўныя мадэлі жыцця і настойліва патрабаваў: стварай іх вобраз. Творчымі імпульсамі там былі, як правіла, страсці сацыяльна-гуманістычныя, гатоўнасць змагацца за справядлівы грамадскі лад. Пратэст супроць прыніжэння працоўнага чалавека — вось галоўны стымулятар масавай паэзіі вызваленчага руху ў былой Заходняй Беларусі.

Янка Брыль, як і многія ў тых умовах, пачуваў сябе абыдзеным доляй. Вымушаны кінучь гімназію ды сесці на гаспадарцы ў вясковай глухамані, юнак меў свае прэтэнзіі да жыцця. Але дома ён глянуў на свет і людзей з іншага парога. Яго мачыха-доля здавалася некаторым сябрам-равеснікам нават зайздроснай: з падзелу яму дастанецца кавалак зямлі, на якім, па іх уяўленні, можна размясціць сваё шчасце. Прыйшлося ўдакладніць маральную арыентацыю: ты не найбольш пакрыўджаны, зважай, каб самому не стаць крыўдзіцелем. Маральная пільнасць навастрылася і на знешні свет і на сябе. Як жыць справядліва, каб не бачыць навокал ні крыўды, ні зайздрасці?

Ён прагна чытае, разгортвае культурную работу ў сяле, урэшце разам са старэйшым братам Мішам паглыбляецца ў

маральна-філасофскія ідэі Л. М. Талстога. Браты перапісваюцца з былым сакратаром Талстога В. Ф. Булгакавым, які ў той час жыў у Чэхаславакіі, заводзяць знаёмства з дзеячамі антываеннага руху. Гэта была не юнацкая бравада, а сур'ёзныя духоўныя пошукі, у ходзе якіх закладваліся падваліны светаадчування і светаразумення. На гэтым падмурку зложыцца стыль жыцця і праграма творчасці.

З той пары назаўжды засталася ў Янкі Брыля вытанчаная маральная ўражлівасць. Настроенасць на сумленнае, справядлівае, людскае, добрае — важны фактар у эстэтычна-ацэначнай рабоце яго творчай інтуіцыі, што кіруе адборам фактаў, уражанняў, вобразаў.

Абражанае сумленне, набалелае сумленне — выдыхнула асеннімі вечарамі пры газніцы, пад вуркат матчынага калаўротка, такія апавяданні, як «Марыля», «Праведнікі і зладзеі». І сёння яны застаюцца ў актыве пісьменніка і нашай літаратуры як творы закончаныя, брылёўскія па духу. Па-свойму перажывае ў іх малады аўтар непазбежны канфлікт паміж маральнымі табу і спакусліваю бязмежнасцю хараства — канфлікт, якім пакутаваў і яго духоўны настаўнік Л. М. Талстой. Пазіцыю суддзі людзей і іх спраў Янка Брыль спалучае з цікавасцю да ўсяго чалавечага і адважна падымае шлагбаум маральнага кодэкса, каб прапусціць у твор усяго чалавека — святога і грэшнага адначасна. На першых парах гэта рабілася стыхійна, можа і супроць волі. Мастак, які жыў у Брылю, быў дужэйшы за мараліста, які пасяліўся праездам.

Служба ў польскім войску, вайна і палон далі новы вопыт душы. Балючая і пяшчотная любоў да радзімы павысіла маральную стойкасць, памагла палоннаму захаваць сваю годнасць, падарыла яму добрых калег, дазволіла зразумець трагедыю чужога народа і шчасліва прывяла яго да родных гнёздаў. Змардаваны двума гадамі паняверкі, уцякач гоіць душу і цела, пішучы ў матчынай хаце пры занавешаных дзяругамі вокнах летапіс свайго хаджэння па муках. З-пад пяра выходзяць апавяданні да цыкла «Ты мой найлепшы друг» і невядомая шырокаму чытачу аповесць «Жывое і гніль».

Мастака інтрыгуе як загадка той духоўны арэол, якім адсвечвае кожны чалавек: добры і злы, высакародны і подлы. Аддаць кожнаму належнае — вось задача творцы. Ці ўдалося вырашыць яе адразу? Напэўна не, бо аўтар вернецца да гэтай тэмы праз дваццаць гадоў. Але і цяпер ён зрабіў многае. За-

галолак паказвае, што пісьменнік-гуманіст пазваў фашызм на суд сумлення і вынес яму катэгарычны прысуд: гніль, ракавая пухліна на жывым целе нямецкага народа.

А за сценамі матчынай хаты ў Загор'і бушуе завіруха. Прывіды ў шэрых і чорных шынялях спраўляюць свой дзікі шабаш. Вось яны ўжо крадуцца да весніц. Становішча ўцекача незайздроснае, кожны дзень цябе могуць схапіць, і добра, калі толькі вернуць назад, у Германію. Ты — па-за законам, і любы ахоўнік «новага парадку», абы захацеў — знішчыць цябе. І атрымае падзяку за пільнасць.

Каб забыцца на ўсё ліхое, што шчэрыцца за роднымі вугламі, мастак зазірае ў бясхмарныя гады дзяцінства і юнацтва, калі чалавек адчуваў сябе так бяспечна ў свеце. Аповесці «У сям'і», «Сіročы хлеб» і многа нататак пра лагоднае бясхітраснае жыццё хлебарабаў...

Творчае ўяўленне Янкі Брыля чэрпае ўражанні са знешняга і з унутранага свету, што надае пісьму эмацыянальную пругкасць, не аслабляючы псіхалагізму. У творах ваеннага часу мацней прагучала лірычнае «я», вопыт жыцця даваў на гэта права. Пачуцці таго, хто многа перажыў, цікавы для многіх.

Саладка, да самазабыцця добра смыкаць аблокі ўспамінаў, сукаць шаўковыя ніткі для кружаўной тканіны лірычнага адступлення.

Ды гэта, на жаль, не ратунак. Даводзіцца ўцякаць з роднае хаты, хавацца ў добрых людзей. Потым, калі ў ваколіцы загрымелі партызаны, можна было вярнуцца ў сваю вёску. Сувязь з першымі групамі лясных салдат наладзілася сама сабою: браты далі прытулак і догляд знаёмаму партызану, параненаму ў баі. Паправіўшыся, Ціхан Дуднікаў вяртаецца ў лес, туды ж хоча падацца і Янка Брыль, але атрад рашае пакінуць яго сувязным. Дзейнічае да часу, калі ў Загор'і ўстанавіўся гарнізон, а потым, памогшы партызанам разбіць яго, уліваецца ў атрад.

У лес рушылі ўсёю сям'ёю: сямідзесяцігадовая маці, два старэйшыя браты, кожны з жонкаю і дзецьмі. Гаспадарка пайшла прахам-дымам. Нават рэчаў захапілі нямнога — як жартавалі практычныя землякі — «адно два мяхі кніжак».

Партызанская барацьба была для Янкі Брыля адначасна перыядам ужывання ў савецкі лад жыцця, які тут, на «малой зямлі», прымаў форму вайскавай дэмакратыі з мілымі

сваёй наіўнасцю рысамі патрыярхальнай сямейнасці — поўным і абсалютным даверам кіраўнікоў радавым партызанам і ўзаемнай павагай масы да важнаго, да камандзіраў, вылучаных ёю самою ў ходзе змагання. Гэтыя людзі былі заўсёды гатовы рызыкаваць жыццём і браць на сябе цяжкую ношу адказнасці за жыццё іншых, не карыстаючыся амаль ніякімі прывілеямі, акрамя хіба прывілеі чэснай славы. Харакство такіх здаровых адносін, у якіх натуральным ростам расце індывідуальнасць героя, зазіхацела ў лепшых партызанскіх апавяданнях пісьменніка: «Мой зямляк», «Адзін дзень», «Казачок».

Вайна, акупацыя, партызанскі рух аслабілі класавыя кантрасты вёскі ў заходніх абласцях рэспублікі. З другога боку, ваенныя нягоды навучылі людзей быць больш разважлівымі ў ацэнках. Цяпер перавага ўжо ў адным-двух хвастах у хляве не была самым важкім крытэрыем, паводле якога вызначалі сацыяльную сутнасць земляроба. Асабліва той раён, з якога паходзіў пісьменнік і адкуль чэрпаў пераважна матэрыял для твораў, вылучаўся сваім сацыяльным каларытам. Бурны рэвалюцыйны рух, работа падпольных ячэек КПЗБ у масах, а потым масавы партызанскі рух — добра ўрабілі зямлю Навагрудчыны для вырастання сацыялістычнай свядомасці людзей. Брыль быў шчырым і праўдзівым, калі з рэдкаснай інтымнасцю і ўсхваляванасцю паказваў, як земляробы ўсведамлялі неабходнасць перабудовы жыцця, як сумленна, трывожна і нясмела браліся заводзіць сацыялістычныя парадкі.

Савецкае грамадства будуюцца на навуковай аснове, і кожны, хто хоча пісаць пра яго праўду, павінен авалодаць грамадскімі навукамі. Янка Брыль у пасляваенныя гады прагна штудзіраваў марксісцкую думку, пакуль пачуў сябе не толькі практычна і маральна, а таксама інтэлектуальна злітым з новым светам. Цяпер ён савецкі чалавек не з ласкі лёсу, а па праву змагання, працы, творчасці, цяпер ён падрыхтаваны працаўнік, здольны ў поўную меру таленту множыць духоўныя даброты сацыялізма.

У 50-я гады назіраюцца станоўчыя зрухі ў творчых адносінах Янкі Брыля да рэчаіснасці, абумоўленыя перш за ўсё развіццём самой рэчаіснасці па шляху дэмакратызацыі, гуманізацыі і прагрэсу. Пазіцыя пісьменніка стала больш актыўнай, гуманізм яго — больш патрабавальным. Мастак паглы-

бляецца ў канфлікты сучаснасці, трывожыцца душой за будучыню. Аповесць «На Быстранцы» нарадзілася з унутранай патрэбы сігналаваць грамадству, што гуманістычныя прынцыпы, якія яно дэкларуе, не скрозь і не ўсюды пакрываюцца справамі. Моладзь, інтэлігенцыя, што так шчыра дружыць са светам прыроды і светам нашых ідэй, раптам бянтэжыцца, адчувае нейкую разгубленасць пры сустрэчы з праўдай фактаў, якую нясуць простыя людзі — калгаснікі. А гэта ж інтэлігенты з народа. Яны горача любяць народ, у часы небяспекі абаранялі Радзіму ад ворагаў. І цяпер яны не атупелі сэрцам — умеюць кахаць і сябраваць, і хораша марыць пра будучыню краіны. Дык чаму ж ім няёмка, чаму няўтульна?

Шчыры сігнал пісьменніка ў 1954 годзе аказаўся некалькі заўчасным. Але мастак ішоў ад праўды жыцця і таму стаў прадвеснікам аднаўлення тых адносін літаратуры да рэчаіснасці, якія ёй уласцівы. Захаваў права быць не ілюстратарам гатовых ісцін, а даследчыкам сучаснасці і разведчыкам будучыні. Апавяданні «Прывал», «Субардынацыя» і іншыя — разгортваюць сатырычнае бічаванне перажыткаў з пазіцыі інтарэсаў простага чалавека. І хоць сатырычна-памфлетная манера не надта ўласціва таленту Янкі Брыля, ён лічыў сваім грамадзянскім абавязкам ачышчаць жыццё ад раўнадушнасці, тупой самазадаволенасці ў час, калі партыя праводзіла вялікую работу па аднаўленню сацыялістычных прынцыпаў і адносін паміж людзьмі.

Характэрна, што ў гэты самы час пісьменнік пачуваў настойлівую ўнутраную патрэбу ў гераічным і ўзнёслым. Ён стварае апавяданні «Маці», «Memento mori», нарысы «Сэрца камуніста», «Партрэт старэйшага таварыша», у якіх на ўвесь голас славіць яго вялікасць чалавека з народа. Просты чалавек становіцца героем натуральна, калі трапляе ў трагедыйна-гераічныя абставіны.

У аповесці «Апошняя сустрэча», у рамане «Птушкі і гнёзды», у шэрагу апавяданняў назіраецца шырокае ўвядзенне катэгорыі часу ў сферу мастацкага адлюстравання. Паказ чалавека, уключанага ў плынь гісторыі, назіранне за яго рухам у часе павышае мажлівасці мастацкага пазнання. Час фармуе героя, герой па-свойму ўвасабляе дух часу. Адсюль ясна, што амаль немажліва герою быць заўжды ідэалам; добра, калі ён заўжды хоча ім быць, калі ідзе да вяршынь ідэалу праз перашкоды: захапленні і расчараванні, узлёты і зры-

вы, калі ўмее стаць героем у самыя адказныя моманты жыцця, калі мае сілу прызнаць і выправіць памылку. Чалавеку цяжка быць іншым, бо ён жыве. Рух вобразаў-характараў у ранніх творах часта адлюстроўваўся стыхійна, цяпер гэта робіцца свядома, як вынік даследавання душы чалавека. Не толькі апавяданні для дарослых, напрыклад «Галя», але і творы для дзяцей — «Зорка на спражцы» ахопліваюць падзеі, раскінутыя на дзесяткі гадоў. Жыццё паўстае ў іх як з'ява складаная і не лёгкая, а чалавек як істота, што заслугоўвае патрабавальнай спагады і зразумення. Пры гэтым Янка Брыль умее тонка адчуць тую мяжу, за якой спачуванне становіцца патураннем слабасцям; ён можна асуджае тое, чаго дараваць нельга. У імя добра ўсіх людзей, у імя добра зборнасці, у імя грамадства і тых ідэалаў чалавечага братэрства, на якіх стаіць свет сацыялізма, трэба быць справядлівымі ўсім і кожнаму.

Трывога за праўду веку падказала пісьменніку зрабіць крытычны агляд усяго напісанага ім. Сумленне спынілася зноў на тэме фашызму. Апублікаваны раней цыкл апавяданняў «Ты мой лепшы друг» не вычарпаў таго, што павінен быў сказаць ён у гэтай справе. Паклаўшы ў аснову рукапіс аповесці «Жывое і гніль», а таксама іншыя накіды ваенных год, Янка Брыль стварае раман «Птушкі і гнёзды». Гэтая своеасаблівая паэма ў прозе, споведзь сэрца пісьменніка, стала прыкметнаю падзеяй у літаратурным жыцці рэспублікі. Мастак паказаў нам нямецкі фашызм у перыяд яго пачварнага разрастання. Недарэчны галавасцік ператварыўся ў агіднага яшчара, стаў драконам. Калі ў зыходнай аповесці Янку Брыля хвалявала праблема фашызм і мараль, фашызм і чалавечнасць, то ў рамане на першы план выйшла праблема фашызм — чалавек — народ. Антынароднасць фашызму — вось што сцвярджае пісьменнік усімі вобразамі рамана. Народ — сіла, якая адолела дракона.

Алесь Руневіч, ваеннапалонны беларус, вясковы хлопец з душою паэта, апынаецца ў Германіі. Тут, як у лабараторыі алхіміка, варыцца атрутнае варыва нацызму. Для людзей з паніжанай маральнай уражлівасцю, нізкай сацыяльнай свядомасцю гэта варыва мае хмельны і саладкаваты смак. Руневіч дапытліва ўглядаецца ў наваколле, знаходзіць сяброў і ворагаў. Бяспраўны чалавек, ён, як тыя рабы ў старажытным Рыме, чуе ад паноў больш, чым яны гавораць адзін аднаму. Ска-

ваны няволяй, ён на ўласным вопыце ўсё ж пазнае антына-роднасць фашызму, бачыць яго сацыяльную шкоднасць і ўсведамляе гістарычную асуджанасць. Адмаўленне фашызму прыводзіць Руневіча ў рады партызан. Хораша паказвае пісьменнік гуманістычную прывабнасць ідэі сацыялізма і яе грамадскага ўвасаблення — Савецкай дзяржавы, якая нават у неспрыяльных палітычных умовах акрыляла бяспраўных разгубленых людзей, здымала немач з душы і цела, паказвала правільны шлях.

Важна адзначыць, што нянавісць да фашызму ў Руневіча не сляпая, герой пранёс праз пакуты вайны павагу да нямецкага народа. Б'ючы ў роднай Беларусі акупантаў, ён разумеў, што змагаецца за свой народ, за гнёзды, разбураныя фашыстамі, і адначасна за будучыню простых людзей Германіі, за нямецкіх дзяцей, каб ніхто і ніколі не пасмеў заразіць іх карычневай чумой.

У рамане «Птушкі і гнёзды» ясна вырысоўваецца прынцыповая партыйная пазіцыя савецкага пісьменніка, які на аснове прынцыпаў пралетарскага інтэрнацыяналізму і сацыялістычнага гуманізму хоча ўмацаваць духоўныя кантакты нашага народа з лепшымі сіламі нямецкай нацыі, з тымі, каму ўжо сёння зноў даводзіцца весці барацьбу супроць рэцыдываў нацызму.

Ад аповесці «На Быстранцы» да рамана «Птушкі і гнёзды» Янка Брыль узмацняе інтэлектуалізм сваіх твораў. Заглыбляючыся ў духоўны свет, ён трапіна абмалёўвае тую напружанасць, з якою лунае дух чалавека ў пошуках ісціны, справядлівасці, дабра і хараства. Інтэлектуальная ўтончанасць, прышчэпленая на моцны народны корань, дае здаровыя плады. Тонкі малюнак эмоцый і перажыванняў чалавека, самавітае цяпло даверу і любові да жыцця выліваюцца ў творах Янкі Брыля ў хвалючую непаўторную мелодыю. Музыкальны ад прыроды, ён многія свае творы будзе на законах лірычна-музычнай кампазіцыі, дзе не сюжэтны шкілет, не ланцужок інтрыгі, а чаргаванні жывых інтанацый складаюць асноўны прынцып і закон. Трэба быць эмацыянальна падрыхтаваным, каб успрымаць гэтыя творы, бо яны часам блізкі да камернай музыкі і патрабуюць ад чытача сустрэчнай работы фантазіі, самастойнасці перажыванняў. Мастак пачуццяў, знаўца ўсхваляванай перажываннямі душы — Янка Брыль не цураец-

ца і жывапісання, але пад яго пяром карціны знешняга свету не маюць той статычнай пластыкі, той рэчыўнасці, якая была ўласціва класічнаму жывапісу рэалістаў. Малюнак у Брыля шматфарбны і сонечны, контуры прадметаў размыты святлом і паветрам, гэта малюнак з'явы, злоўленай у руху, схопленай не вострым вокам жывапісца, а ўсёю ўсхваляванаю душою паэта, вочы якога зацягвае то сляза смутку, то радасці. Індывідуалізаваны актыўным эстэтычным успрыманням, малюнак кандэнсуе праўду і хараство свету больш, чым той прадмет ці з'ява, якая легла ў яго аснову. Свет — у руху, і пачуцці — у руху. На сутыкненнях гэтых дзвюх рэальнасцей — аб'екта і суб'екта, свету і ўспрымання — узнікаюць на нейкія хвіліны асобныя яркія грані рэчаў, каб потым знікнуць у сонечным бляску ці ў блакітнай смуге настрою, а затым зноў вынырнуць іншымі гранямі, заззяць іншымі фарбамі.

Ідучы насустрач чытачу, пісьменнік стараецца часам праясніць лірычны кантэкст аўтарскімі публіцыстычнымі каментарыямі. У большасці гэты каментарый змястоўны і цікавы, бо ідзе ад чалавека, узброенага шырокімі і разнастайнымі ведамі, вопытам жыцця, мудрасцю сэрца.

Самавітасць таленту Янкі Брыля можа нідзе не праявілася так адкрыта і непасрэдна, як у цыкле мініячур-замалёвак «Жменя сонечных промняў». Чытаючы іх, бачыш самую сутнасць аўтарскага ўспрымання свету. Мастак робіць адкрыцці там, дзе чалавек рацыянальнага складу мыслення не ўбачыў бы нічога істотнага.

Цёплая гама фарбаў бліжэй сэрцу Янкі Брыля, чымсьці халодная. Жыццярадасны, вясёлы і добры па натуры, як зрэшты ўсе здаровыя людзі, як спрадвечныя героі казак народных, ён любіць заўважаць у свеце прыгожае, светлае. З такой жа сілаю страсці ён умее выкрываць дрэннае, шкоднае, нялюдскае і жорсткае.

Яшчэ ў саракавыя гады творы Янкі Брыля пераступілі межы Беларусі, сёння іх чытаюць па ўсёй краіне і за рубяжом больш як на дваццаці мовах. Пра творчасць пісьменніка напісана нямала кніг і артыкулаў. Без пераўвельчэння можна сказаць, што ў асобе Янкі Брыля беларускі савецкі народ вылучыў майстра слова, вуснамі якога ён заводзіць гаворку з многімі народамі свету.

Ул. Калеснік